

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

İbnü'l-Cevzî'nin el-Müdhiş Adlı Eseri Özelinde Teşbih Sanatı
Uygulamaları

Applications of the Art of Similarity to the Work of Ibn Al-Jawzi En-
titled al-Mudhish

Yazar / Author

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı
Bilecik / TÜRKİYE
adnan.arslan@bilecik.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3989-6612>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 13/08/2022

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 29/12/2022

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2022

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 20 Sayı/Issue: 40 Sayfa /Page: 112-136

Atıf/Citation: Arslan, Adnan. "İbnü'l-Cevzî'nin el-Müdhiş Adlı Eseri Öze-
linde Teşbih Sanatı Uygulamaları". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Ara-
lık 2022), 112-136. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.1161632>

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Müdhiş* Adlı Eseri Özelinde Teşbih Sanatı Uygulamaları

Öz

Hicri VI. yüzyıl âlimlerinden olan İbnü'l-Cevzî, İslamî ilimlerin her alanına dair çok sayıda eser telif etmiştir. Başta hadis, tefsir, fıkıh ve tarih olmak üzere kaleme aldığı yüzlerce eserinin dışında İbnü'l-Cevzî'nin yaklaşık otuz vaaz kitabı bulunmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin toplumun irşadı sadedinde kaleme aldığı eserlerden biri olan *el-Müdhiş*, gerek içerdiği konuların çeşitliliği gerekse edebi sanatların yoğunluğundan dolayı müellifin vaaz alanındaki başyapıtı sayılabilir. Cinas, seci, iktibas gibi sözü süsleme sanatlarına eğilimli olan İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu eserinde istiare ve teşbih gibi ifade biçimlerini dikkat çekecek sıklıkta kullandığı görülmüştür. Bu çalışmada, eserdeki edebi sanatlar içerisinde teşbih uygulamaları seçilmiş ve bu merkezde eser incelemeye tabi tutulmuştur. Halkın irşadını hayatının gayesi edindiği anlaşılan İbnü'l-Cevzî'nin vaazlarında bir ifade biçimi olarak sıklıkla teşbihlere başvurmasının, onun soyut-somut arasında kurmak istediği bağlantı ihtiyacından kaynaklanmış olabilir. Bu teşbihlerin büyük bir kısmı temsilidir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Belagat, İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, Teşbih.

Applications of the Art of Similarity to the Work of Ibn Al-Jawzi Entitled *al-Mudhish*

Abstract

Ibn al-Jawzî, one of the scholars of the sixth century wrote many works on every field of Islamic sciences. *Al-Mudhish*, one of his works that he wrote for the guidance of the society is the author's masterpiece. It has been seen that Ibn al-Jawzî, who is inclined to the arts of ornamentation. In the work, simile applications were examined. It can be said that Ibn al-Jawzî's frequent use of similes as a form of expression which seems to have taken the guidance of the people as his life purpose is due to the need for a con-

nection that he wants to establish between the abstract and the concrete. Most of these similes are representations.

Keywords: Arabic language, eloquence, Ibn al-Jawzî, *al-Mudhish*, simile.

Giriş

Sözcükler değişir çünkü biz değişiyoruz sözüyle, varlık üzerinde bir yasa olan değişimden dilin de nasibini aldığı ifade edilmiştir. Dil için geçerli olan değişim yasası, din için de geçerlidir. Hz. Âdem ile başlayan nübüvvet silsilesinde çağlar içerisinde akide bakımından bir sabitlik söz konusu olsa da hukuk doktrinleri ve dinî ritüeller, çağlara ve toplumlara göre değişiklik arz etmiştir. Hz. Peygamber (sav) nübüvvet silsilesinin son halkasıdır ve ondan sonra peygamber gelmeyecektir. İbadet, ahlak ve hukuk konularında esasları bizzat kendisi sabitlemiş ve ahlak ilkelerini belirleyip kendinden sonraki nesillere bu esaslara bağlı kalınmasını öğütlemiştir. Dinin ibadet kısmında sonradan meydana gelecek değişiklikleri bizzat kendisi bid'at olarak tanımlamış ve bu bid'atlerden ümmetini sakındırmıştır.¹ Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Hz. Peygamber, asırlar içerisinde İslâm'a giren yeni kültür, ırk ve dil mensupları tarafından dinin yapısal bir değişikliğe uğratılmasından endişe etmiştir. Bundan dolayı en baştan -vahyin talimatıyla- tedbir almış ve getirdiği esaslara uyulmasını sıkı sıkı tembihlemiştir. Bu tembih, İslam ümmeti içerisinde bid'at endişesinin diri tutulması ve geleneğe bağlı kalmanın hassasiyeti şeklinde karşılık bulmuştur.

İslâm toplumlarında doğal olarak halkın çoğunluğu ilmî meselelerle doğrudan iştigal etmez ve edemez. Zira ticaret, memurluk, tarım, zanaat, hayvancılık vb. meşgaleler, onların ilgilerini soyut ve kavramsal meseleler yerine maişetlerine çeker. İş hayatı, dinî öğreti

¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 28/373 (No. 17144); مَنْ أَخَذَتْ فِي أَمْرِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ “Kim bizim bu dinimizde olmayan bir şeyi sonradan ortaya koyarsa, o reddedilir.” Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 43/157 (No. 26033).

ve ahlakî esasları bizzat kaynaklarından öğrenme ve tekrar etme imkânını büyük ölçüde kısıtlar. Bu yüzden İslâm toplumunda vaaz müessesesine kritik bir sorumluluk düşmektedir. Müslümanlar, beş vakit namazda camiye iştirak etmeseler de haftada en az bir kere bir araya gelmek ve dinin temel meselelerini hatipten dinlemek zorundadır. Hatip ve vaizler, gelenek ve anane ile aktarılan sahih İslâm'ı, Müslüman topluma yeniden hatırlatmak üzere kürsülere çıkar ve hafta içi iş hayatında sağa sola sapma eğilimi gösteren değerleri, yerine ikame etmeye çalışırlar. Ticarete ihtikâr, ziraatta hile, zanaatta aldatma, ailede şiddet vb. tüm yanlış davranışların en azından yanlışlığının hatırlatılacağı zeminler kürsü ve minberlerdir. Beşerî ve ilahî ilişkilerinde istikametten sapma eğilimi gösteren Müslüman fertlere, deyim yerinde ise fitrat ayarlarının hatırlatılacağı merciler vaaz ve hutbelerdir. Bu açıdan vaizler, bir taraftan sahih sünneti bid'atlerden temyiz etmek üzere dinin aslını ortaya koyar, diğer taraftan da beşerî zaafırla malul olan ahlak ve davranışları olması gereken çizgiye çekmeye çalışırlar. Bu yüzden İslâm dininin olmazsa olmazı sayılan tüm prensiplerin yeniden telkin, talim ve ihtarı için güzide zaman dilimleri vaaz ve hutbelerdir.

Müslüman toplumun vaazlara olan ihtiyacının bir sonucu olarak güçlü ve etkin vaizler ortaya çıkmıştır. Bu vaizler kürsülerden halka hitap ederken diğer taraftan da vaazların gelecek kuşaklara aktarılması lüzumunu hissetmişlerdir. Günümüzdeki görüntülü kayıt alma sistemleri geçmişte bulunmadığı için geçmiş asırlardaki vaizler, kürsüde dile getirdikleri konuşmalarını vaaz kitaplarına aktarmışlardır. Kürsüdeki gibi süre kısıtlaması olmadığından dolayı daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde kitaplarında irşat konularını bâb yahut fasıllarda ele almışlardır. Müellifler bu eserleriyle hem halkın bilinçlendirilmesini amaçlamışlar hem de kendilerinden sonra gelecek vaiz ve vaiz adaylarına örnek vaaz metinleri bırakmışlar-

dır.²

Yaşadığı tarihlerde coşkulu, etkili ve güçlü vaaz ve mevize eserleriyle tanınan vaizlerden birisi İbnü'l-Cevzî'dir.³ Bir vaiz olarak İbnü'l-Cevzî'nin kürsüde neler anlattığı bilinmemektedir. Fakat yazıya aktardığı otuz civarında mevize türü eserlerinde müellifin vaizliğini edebiyatçılığıyla birleştirdiği görülebilmektedir. Zira bu eserlerde, özellikle de araştırma konumuz *el-Müdhiş* adlı eserinde İbnü'l-Cevzî, en az bir vaiz kadar edebiyatçı şahsiyetiyle öne çıkmaktadır. Yetmişli yaşlarında kaleme aldığı anlaşılan bu eserinde,⁴ kendisine ait yüzlerce beyit şiiri, oldukça ağdalı ifadeleri ve eserin dil ve üslubuna hâkim olan söz sanatları İbnü'l-Cevzî'yi bir edebiyatçı yapacak nitelik ve niceliktedir. Nitekim Kerkük Üniversitesi'nden araştırmacı Sâmî Şihâb el-Cebûrî, İbnü'l-Cevzî'nin kendine ait olan şiirlerini üslup açısından incelemeye layık görmüştür.⁵ Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nden Evvelhayr 'Omer İsa, İbnü'l-Cevzî'nin edebiyatçı yönünü yüksek lisans düzeyinde araştırmıştır.⁶ Besme Ahmed Sıdkî ise *Saydul'l-hâtır* adlı eserinde İbnü'l-Cevzî'nin bir edebiyatçı düzeyinde edebî sanatlara ihtimam gösterdiğini görmüş ve bu çerçevede bir makale kaleme almıştır.⁷ Bu çalışmada İbnü'l-Cevzî'nin

² Konu hakkındaki literatür için bk. Hasan Cirit, "Vaaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/407.

³ Ebü'l-Abbâs Ahmed İbn Kunfüz, *el-Vefeyât*, thk. Âdil Nüveyhid (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983), 301; Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb el-Hanbelî, *Zeylu Tabakâti'l-Hanêbile*, thk. Abdurrahmân b. Selmân el-'Useymin (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 2005), 3/368; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muhyî Hilâl es-Serhân (Beyrut: Muesesetu'r-Risâle, 1985), 21/378; Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvud (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 18/113. İbnü'l-Cevzî hakkında bilgi için Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/543.

⁴ Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 487.

⁵ Eser için bk. Sâmî Şihâb el-Cebûrî, *Şi'ru İbni'l-Cevzî: Dirâsetun uslûbiyye* (Irak: Dâru Gaydâ li'n-Neşr, 2011).

⁶ Evvelhayr 'Omer İsa, *Edebu İbni'l-Cevzî* (Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988).

⁷ Besme Ahmed Sıdkî, "Kitâbu saydi'l-hâtır li-İbni'l-Cevzî: Tefâ'ulu'l-edîb ma'a muctema'ihî", *Mecelletu Dirâsâti'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 39/2 (2012), 237-249.

mezkûr eseri teşbih sanatındaki başarısı açısından incelenecektir. Güncel akademik çalışmalarda müellifin hayatı ve eserlerine dair bir hayli çalışma mevcuttur.⁸ Bu çalışmalarda İbnü'l-Cevzî hakkında oluşmuş literatüre dair bilgi sahibi olmak isteyenler için yeterli hacimde malumat bulunmaktadır. Bu yüzden burada ilgili çalışmalara atıfta bulunulacak ve doğrudan araştırma konusuna girilecektir.

1. *el-Müdhiş'e Genel Bir Bakış*

Eser mukaddime ve beş bâbdan oluşur. İlk bâbda Kur'ân ilimlerine genel bir bakış, zâid ve nâkıs harfler, takdim ve tehir gibi belirli bir düzen çerçevesinde ele alınmamış konulara değinir. *Vücûh* ve *nezâire* dair ayrıntılara girilir. İki, üç ve dördüncü bâblarda da birbiriyle münasebeti görünmeyen konular dağınık bir şekilde sıralanır. İlim çevrelerinde genel kültür bilgileri kabilinden sayılan mevzulara yere verilir. Örneğin, kitabın ekseni ile hiçbir alakası olmayan ilk Pers Kralı Dara'dan, ondan sonra gelen kralların kaç sene hüküm sürdüğünden bahseder. Yaklaşık 550 sayfalık kitabın 135 sayfasını teşkil eden ilk dört bâbın ve beşinci bâbın da yirmi altı faslının kürsüde anlatılacak nitelikte mevzeler içermediği söylenebilir. Eserin özünü teşkil eden kısım beşinci bâbın ikinci kısmından itibaren başlar. Burada toplam 100 fasıl yer alır. Bu 100 faslın hemen hemen tümünde İbnü'l-Cevzî özlü ve çarpıcı birkaç cümle ile başlar ki bunlar bir tür başlık kabilindedir. Bu cümleler çoğunlukla *seci*, *cinas*, *tibâk*, *mukabele* vb. *bedî'* sanatlarıyla ile dikkat çeker. Her bir fasılda edebî sanatlarla süslenmiş hikâyeler, hikmetli sözler, anlatıyı epey yavaşlatacak sıklıkta şiirler ve müellifin *kardeşlerim* ve *nefsim* hitaplarıyla başlayan vurucu ve can alıcı ifadeler bulunur. İbnü'l-Cevzî, bu fasıllarda edebî dile o kadar önem vermiştir ki söz sanatlarıyla tezyin etmediği hiçbir sayfası yoktur denilebilir. Bu sa-

⁸ İbnü'l-Cevzî'nin eserleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Mehmet Salih Arı, "Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 23 (2012), 165-185.

natların çoğunluğu, İbnü'l-Cevzî'nin ifadelerinde samimi olduğu kanaati uyandıracak nitelikte tekellüfsüz ve sadedir. Fakat bir kısmında zorlama ve suni bir dile kendini mecbur hissetmiş gibi görünür. Zihin mesajdan ziyade söz sanatlarını çözmeye çalışır ve onlarla meşgul olur.

2. Eserdeki Teşbihler

Girişte de bahsedildiği gibi, İbnü'l-Cevzî'nin vaaz ve irşat amaçlı metinlerinde kendini dikkat çekecek derecede hissettiren hususların başında teşbihlerin yoğunluğu gelmektedir.⁹ Şairlerin duygularını aktarabilmek için somut ve görünen nesnelere araç olarak kullandıkları gibi İbnü'l-Cevzî de ibadet ve ahlaka dair değerleri çoğu kez temsillerle ifade etmeyi tercih etmiştir. Bu teşbihler içerisinde en sık örneklerine rastladığımız tür, *beliğ teşbihler*dir. Bu yüzden ilk olarak beliğ teşbih örnekleri geçtiği bahisle birlikte verilecektir. Müellifin beliğ teşbihlerinin irşat amacına uygunluğu tespit edebilmek için teşbihin kullanıldığı bağlama dair kısaca yer verilecektir.

2.1. Teşbih-i Beliğ

Adından da anlaşılacağı üzere veciz fakat zengin anlatımlara müsait olan beliğ teşbihte, teşbihin rükünlerinden sadece ikisi (*müşebbeh/benzeyen müşebbehun bih/benzetilen*) kullanılır.¹⁰ *Veçhü's-sebeh* (benzetme yönü) ve *edâtu's-teşbih* (benzetme edatı) *hazfedildiği* için benzeyen ve benzetilen arasındaki bağlantısal anlamlar, hayal gücünün genişliği nispetinde taaddüt eder. Yerinde ve başarılı bir beliğ teşbih ile benzetme sanatının amaçlarından biri olan, تقوية شأنه *müşebbehin önemini dinleyicinin zihninde takrir ve pekiştirme*¹¹

⁹ Teşbih sanatının teorik çerçevesi hakkında belâgat kaynaklarında verilmiş bilgilere ulaşmak oldukça kolaydır. Bu yüzden sözü uzatmamak için ilgili birkaç çalışmaya atıfta bulunmak yeterli olacaktır: Zafer Kızıklı, "Edebi Bir Sanat Olarak Arap Belâgatinde Teşbih", *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak Nisan 2007), 223-246; İsmail Durmuş, "Teşbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/553-556.

¹⁰ Abdulaziz Atık, *İlmu'l-beyân* (Beirut: Dâru'n-Nahda, 1982), 105.

¹¹ Ebû Ya'küb Sirâcuddîn es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-

maksadı hâsıl olur. Benzetme yönü ve benzetme edatının hazfedilmiş olmasıyla, belagâtçıların tabiriyle أعلى مراتب التشبيه في قوة المبالغة *Mübalâğânın gücü bakımından teşbih derecelerinin en yükseği* elde edilir.¹²

İbnü'l-Cevzî'nin bu kabilden teşbihlere sıklıkla yer verdiğinden bahsetmiştik. Aşağıdaki paragrafta art arda belîğ teşbih örnekleri bulunmaktadır:

سَافِرُ الْقَوْمِ عَلَى رِوَاكِلِ الصَّدْقِ فَفَطَّعُوا أَرْضَ الصَّبْرِ حَتَّى وَقَعُوا بِرِيَاضِ الْأَنْسِ فَعَبِقَتْ
قُلُوبُهُمْ بِنَشْرِ الْقَرَبِ وَتَعَطَّرَتْ بِنَسِيمِ الْوَصْلِ

*Kalp ehli, sıdk develerine binmiş ve sabır vadilerini aşmış ve nihayet ünsiyet bahçelerine ayak basmışlardır. Kalpleri kurbiyetin yayılmasıyla mis gibi kokmuş ve vuslatın meltem kokusu üstlerine sinmiştir.*¹³

Müellif, ehl-i kalbin büyükleri hakkında *el-kavm* ibaresini kullanır ki bu tabir, tasavvuf klasiklerinde klişe bir kavramdır. Bu tabir büyük olasılıkla Anadolu kültüründe, *Allah dostları* ifadesinde tam karşılığını bulmuştur. Allah dostlarının, Hakk'a giden yolculuklarında binitleri *sıdk* yani doğru ve dürüst olmaktır. Burada İbnü'l-Cevzî, sıdkı bir binite benzetir. Bir maksada ulaşmak için uzun süren zahmet ve meşakkatli yolculukları kolaylaştıran develer ne ise hakikat yolculuğunda *sıdk* da odur. Ayrıca bu yolculukta sabırlı olmak bir araziye benzetilir. Sıdk develerine binmiş ve sabır vadilerini aşmış hakikat yolcusunun nihayetinde ayaklarını basacağı menzil ise *üns* bahçeleridir. İbnü'l-Cevzî bu kez tasavvufi bir kavram olan *üns* (الأنس) ifadesini, *izafet* (tamlama) yoluyla, bahçeler anlamındaki (رياض) 'a benzetir. *Allah'a itimat etmek, O'nunla sükûnet bulmak, sadece O'ndan yardım beklemek ve O'nun gayrisıyla meşgul*

İlmiyye, 1987), 341.

¹² Ebü'l-Meâli Celâlüddin el-Hatib el-Kazvinî, *Telhisu'l-miftâh* (Karaçi: Mektebetu'l-Buşrâ, 2010), 97

¹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 422.

olmaktan rahatsız olmak anlamlarındaki üns¹⁴, hangi açıdan daha doğrusu açılardan bahçelere benzetilir? İbnü'l-Cevzî'nin burada *veçhü's-şebehi* (benzetme yönünü) hazfetmesinin amacı da bu soruya tek bir cevap vermek istemeyişinden olmalıdır. O, bahçe kelimesinin dinleyici yahut okuyucu dünyasındaki çağrışımlarının muhtelif olacağına farkındadır. Kimine göre sebep ve vasıtalarından sıyrılıp gönlün doğrudan Allah'a yönelmesi, yalnız O'nu görüp O'nu dinlemesi, içinden soğuk derelerin aktığı serin bahçelerde derin nefes almak gibi ferahlık vericidir. Diğer birisi de bahçe tabirinden, türlü türlü marifet ve muhabbet meyvelerinin tadını anlar. Bir başkası da varlığı bir çöle, Allah'ın varlığında kaybolup gitme (fenâ) makamını da kavurucu çöl sıcağında cennet misal bir vahaya benzetir. Dinleyicilerin manevi mertebe ve dünyevi meşguliyetlerine göre *üns-bahçe* benzetmesi muhtelif anlamları haiz olabilir. Belîğ teşbih, bu anlam zenginliğine sebebiyet veren ifade biçimi olmuştur.

Buna benzeyen diğer bir örnek de aşağıdaki paragrafta göze çarpar:

أَتَاهُمْ مِنَ اللَّهِ وَعِيدٌ وَقَدْ هَمُّوا فَبَاتُوا عَلَى حَرِّ وَأَكَلُوا عَلَى تَنْغِيصِ فَنَوْمِهِمْ نَوْمَ الْغُرَقَى وَأَكَلَهُمْ
أَكَلَ الْمَرْضَى عَجَزَتْ أَبْدَانُهُمْ عَمَّا حَمَلَتْ قُلُوبُهُمْ

Celal tecellisinden bir vaîd (tehdit) kendilerine geldiğinde, onları yere çarpar gibi etki yapar. Alevler içerisinde geceleri geçirirler. Yedikleri burunlarından gelir. Uykuları da su da boğulan kişinin uyuyabileceği kadardır. Yemekleri hastanın yiyeceği gibidir. Kalplerinin taşıdığı yükü bedenleri kaldırmaktan aciz kalır.¹⁵

İbnü'l-Cevzî, bu cümlelerle kalp ehlinin maruz kaldıkları bir celal tecellisi karşısında yaşadıkları halet-i ruhiyeyi tasvir etmek ister. *أَكَلُهُمْ أَكَلَ الْمَرْضَى* "Yiyecekleri hastaların yiyeceğidir." cümlesinde belîğ teşbih bulunur. Ehl-i kalbin, Allah'ın tehdidini hissettiklerinde

¹⁴ Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Mahmûd, Tâhâ Abdalbâkî (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1960), 96.

¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 424.

yeme içmelerinin hangi açıdan hastaların yiyip içmelerine benzediği açıklanmamıştır. Burada da üstteki örneğe benzer bir üslupta anlam çeşitliliği söz konusudur. Bir kısım hastalar, hastalık vakitlerinde yediklerinden hiçbir tat alamazlar. Aynı onun gibi, Allah'ın hiddetine maruz kalan ehl-i kalbin o vakitlerde yaşadıkları da tam olarak budur. Hayattan, yeme içmeden yani başkalarını mutlu eden hiçbir şeyden zevk alamaz olurlar. Diğer bir açıdan bakılırsa, insanlar hasta olduklarında yemek yiyemezler. Mideleri yediklerini çıkarır, hazımsızlık olur ve yenilen şeyler mideye adeta oturur. Allah'ın gazabını üstlerinde hisseden ehl-i kalbin dünyalık olarak elde ettikleri şeyler de onları tatmin etmez. Sahip olunanlar huzur vermez ve göğüs kafesinde her daim bir ağırlık hissederler. Hastanın yiyip içerken dahi kafasının hastalığıyla meşgul olduğu gibi üzerinde gazap hisseden kalp erbabı da her ne yaparlarsa yapsınlar gönülleri mutmain olamaz.

Beliğ teşbihler *el-Müdhiş*'te yoğun olarak kullanıldığı için burada söz konusu ifadelerle hızlı ve genel bir bakış faydalı olacaktır:

Allah'ın kullarını hesaba çekmesi *شَبَكَةُ الْحِسَابِ* tabiriyle bir ağa benzetilir. Allah'ın hesabı, balık avlamak için kullanılan ağ gibidir. Yapılan ameller ne kadar küçük de olsa bu ağa takılır. Zira bu ağ, *صَيِّفَةُ الْأَعْيُنِ* küçük yahut dar gözlüdür.¹⁶

Tahkik ehli âlimler, bilgilerin zahiri ve kabuğuyla değil onların özüyle iştilgal ederler. Bilgiler *كُرُومُ الْمَعَارِفِ* ifadesiyle üzüm asmalarına benzetilir.¹⁷ Üzüm asmaları yenmeyip meyvelerinin nektarı çıkarıldığı gibi, bilginin de bizzat kendisi maksut değil, özü alınmalıdır.

Hevâ ve hevesinin peşinde koşanlar, daha sonra kolaylıkla akıl ve kalbin hükümlerine teslim olamazlar. Zira *هُوَّةُ الْهَوَى* ifadesiyle hevâ çok derin, dipsiz bir çukura benzetilir.¹⁸ Gaflet edip içinde düşen

¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 481.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 483.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 485.

ortada tutunacak bir yer bulamaz. Alçaldıkça alçalır. Esfel-i sâfiline kadar yuvarlanır.

Hevâ, diğer bir fasılda bu kez, خَضْرَاءُ الدِّمَنِ الهَوَىٰ yani çer çöpün içinde biten yabancı bitkilere benzetilir. Hidayet ise رِيَاضُ الْهُدَىٰ hüdâ bahçeleri gibidir.¹⁹ Her ikisi de ilk bakışta yeşil ve güzeldir.

İbnü'l-Cevzî vaazlarında sarf ettiği sözleri, كَلَامِي نَهْرٌ يَأْخُذُ مِنْ بَحْرِ الْكِتَابِ diyerek Kitap ve sünnet denizinden akıp gelen bir nehre benzetirken de belîğ teşbihe başvurur.²⁰

Âlimler, konuştukları vakit İsrâfil meleği gibi ürkütücü ibarelerle isyana koşan hevâ ve hevesleri öldürürler. Nefislere korku salan tehdit ifadelerinden sonra bu kez صُورُ الشُّبُوقِ teşvik surunu üflerler. Bu ikinci üflemeyle رُوحُ الْمَعْرِفَةِ marifet ruhu dirilir ve tövbe eden kişi de قَبْرَ غَفْلَتِهِ gaflet mezarından çıkar. Bu suretle الْبَيْتِ الْغَيْرِ الْأَرْضِ yer başka bir yerle değiştirilir, kendisine بَابُ جَنَّةِ الْوَصْلِ vuslat cennetinin kapısı ve رِضْوَانِ الرَّضَىٰ rıza bahçeleri açılır.²¹ Bu teşbihler bir bütün halinde aynı zamanda temsîlî teşbihin de örneklerini teşkil etmektedir. Bir sonraki başlıkta bu tür teşbih örneklerine değinilecektir.

İbnü'l-Cevzî'nin belîğ teşbihleri sayıca oldukça fazladır. Bunlara bir tablo halinde panoramik bir bakışla hızlıca göz atmak faydalı olacaktır:

Sayfa	Belîğ Teşbih	Müşebbeh	Müşebbehun bih
168	عواصف الحوادث	Hadiseler	Fırtınalar
168	كثير الامل	Ümit, hayal, hülya	Kum yığını
168	مطية العمر	Ömür, yaşam	Ecele götüreren

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 496.

²⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 496.

²¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 507.

			binit
169	الصبر والهوى ضررتان	Sabır ve hevâ	Birbirine zıt iki kuma
169	الفكر غواص	Düşünce, fikir	Derinlere dalan dalgıç
170	منزل النجاة	Necat, selamet, kurtuluş	Varılacak yer, ev
171	صحراء التقوى	Takva	Sahra
171	سجن الحرص	Hırs	Zindan
172	ليل زلل	Hata, günah, isyan	Gece
175	المعاصي سم	Günahlar	Zehir
175	لعب الخيال	Hayaller ve ümitler	Avutan birer oyun, oyuncak
176	سوط الشوق	Özlem, şevk	Sevgiliye koşturan bir kırbaç
179	قبور الغفلة	Gaflet	Dar, soğuk ve korkutucu bir mezar
180	سفين العزم	Azim, kararlılık	Selamete ulaştıran bir gemi
184	لجام العزم	Azim, kararlılık	Nefsi dizginleyen bir gem
184	غيش العيش	Hayat, ömür	Bir aldanma
187	أسد المنايا	Ölümler, ecel-ler	Pusuya yatmış aslanlar

188	ثنية الوداع	Ayrılık, firak	Tepeler
192	مداد الدمع	Gözyaşları	Amel defterini dolduran bir mürekkep
192	ساحل التوبة	Tövbe	Sahil
194	نهار المشيب	Yaşlılık	Hakikati gösteren bir gündüz
195	الدنيا سراب	Dünya, dünya hayatı	Serap
199	ثعلب الهوى	Hevâ, heves, aşk	Kurnaz bir tilki
204	عقاقير التوبة	Tövbe	İlaç, deva, derman
207	نوح الأسى	Üzüntü, keder	Oğlunu gemiye çağırın Hz. Nûh
208	صدف بحر البدن در القلب	Beden	Midye kabuğu
208	صدف بحر البدن در القلب	Kalp	İnci
213	عواصف الأقدار	Kader, felek	Fırtınalar
213	بيداء الأكوان	Varlık, vücut	Çöl

İbnü'l-Cevzî'nin belîğ teşbihleri tabi ki bunlarla sınırlı değildir. Yukarıdaki tablo, müellifin belîğ teşbihlere eserinde ne kadar sık başvurduğunu gösterme açısından fikir vericidir. Bu teşbihlerle İbnü'l-Cevzî'nin hafızada kalıcı kavramlar oluşturmak istediği anlaşılmaktadır. Bu teşbihlerin çağrışımında bulunmak istediği mesajlar genel olarak şu şekilde izah edilebilir: Dünya hayatı dağları ve kaleleri olan sabit bir memleket değildir. Bilakis hadiselerin fırtınalarıyla kum yığınlarının darmadağın olduğu bir çöl gibidir. İnsanların kafalarında tasarladıkları hayaller, ümitler bir kum yığını gibi, başa ge-

len hadiseler, kazalar ve musibetler ise fırtınalar gibi planları alt üst edicidir.²²

Müellifin ifade biçimi olarak tercih ettiği مطية العمر *ömür biniti* teşbihine göre insan bir yolcudur. Onu, anne rahminden alıp kabre doğru götüren biniti ömürdür. İnsan yaşlandıkça ömür biniti onu kabir kıyısında sırtından indirecektir.²³ Bu hayatta, hazır lezzetlere müptela olan hevâsı ile ahiretteki mükâfatlara talip sabrı hep bir çekişme içindedir. Bu itibarla hevâ ve sabır birbirleriyle hiç geçinemeyen iki kuma gibidir.²⁴ İnsana düşen bu hayatta varlığın hakikatini anlamak için akıl ve fikir yeteneklerini kullanmasıdır. Eşyanın ve varlığın hakikati ise görünen dünyanın derinliklerindedir. Zahir bir bakış ve yüzeysel bir düşünme ile elde edilemez. Bu yüzden İbnü'l-Cevzî, fikri bir dalgıca benzetir. Hakikate ancak sığ sulardan uzaklaşmak ve derinlere dalmakla ulaşılabilir ki bu da ceht ve gayret gerektirir. Fikrin dalgıca benzerliği de bu yönden olmalıdır.²⁵ Diğer bir açıdan bakıldığında hayat yolculuğunda takva sahibi olmak bir çöl yolculuğuna benzer. Çölde zahmet ve meşakkat eksik olmaz. Orada yolculuğa çıkan kişi erzak ve silahını mutlaka yanına almalıdır. İbnü'l-Cevzî'nin *takva sahrası* teşbihi, takva sahibi olmanın bir bedeli olduğuna imada bulunur. Lezzetlere sınır, keyiflere kısıt getiren takva ile hayat, mümin için bu yüzden zindana dönüyor olabilir.²⁶ İnsanın nefsi, her türlü harama meyilli hırçın bir at gibidir. Bu atın dizgini ise kişinin tekrar harama girmeme kararlılığıdır.²⁷ İbnü'l-Cevzî, benzer anlatımı bu kez *sefine* teşbihiyle yapar. Kişinin dünya denizinde gemisi onun takvasıdır. Bu gemiye binmeyen kişi sahil-i selamete ulaşamayacağı gibi dünyanın hadisat dalgaları

²² İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 168.

²³ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 168.

²⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 169.

²⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 169.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 171.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 184.

içinde boğulur gider.²⁸ Bu örneklerde görüldüğü gibi belîğ teşbihler, İbnü'l-Cevzî'nin vaazlarını dinleyicinin zihninde kalıcı ve tesirli kılan önemli bir etkidir.

2.2. Teşbih-i Temsilî

Başta Kur'ân ve hadis olmak üzere vaaz metinlerinin hemen hepsinde sıklıkla tercih edilen bir diğer teşbih türü de temsîlî teşbihlerdir. Bu tür ifade biçiminde müşebbeh ile müşebbehun bih arasındaki benzerlik ilişkisi birden fazla açılar üzerine kuruludur. Temsîlî teşbihlerde *müşebbehun bih* tek bir nesne değil, bir olayın içerisinde benzerlik yönleri birden fazla kurulabilen bir olaydır.²⁹ Aşağıdaki paragrafta bu temsilin başarılı bir örneği görülür:

قطع العلائق أصل الأصول تأملوا إلى الفرس إذا قدم إلى الماء الصافي كيف يضرب بيديه
فيه حتى يتكدر أتذرون لم لأنه يرى صورة نفسه في الماء الصافي وصورة غيره فيكدره
حتى لا تتبين فيه الصور فيتهدى بالشرب

*Kulun, masiva (Allah'ın gayrısı) ile olan alakalarını kesip atması asıl olan meseledir. Ata bakın da onun halinden ibret alın. O, içme niyetiyle berrak suyun kenarına geldiği zaman ayaklarıyla suyu bulandırınca kadar karıştırır. Bilir misin bunu neden yapar? Çünkü suyun içinde kendini ve başka şeylerin suretini görür. Suyu bulandırır ta ki onda başka bir şey görünmesin ve suyunu rahatlıkla içsin.*³⁰

Bu pasaj, halvet ile ilgili bir fasıldan alınmıştır. Âbidin, *günah-tan korunmak ve daha iyi ibadet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmesi anlamında bir tasavvuf terimi olan halvet*,³¹ paragrafın

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 180.

²⁹ Teşbih-i temsîlî ve istiare-i temsiliyye birbirine yakın iki beyan kavramıdır. Bu iki kavramın benzerlik ve farklılıkları hakkında ayrıntı için bk. Sedat Sağdıç, "Arap Dili ve Belâgatı Açısından Teşbih-i Temsil ile İstiare-i Temsiliyye Sarkacında Temsil", *Dergiabant* 6/11 (2018), 139-153.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 426.

³¹ Süleyman Uludağ, "Halvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/386.

başında daha geniş bir şekilde yani قطع العلائق *alakaları kesmek* olarak ifade edilmiştir. İbnü'l-Cevzî Allah'ın gayrısı ile olan bağları kesme gerçeğini, temsil üzerinden bir olaya benzetmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi at, su içerken rahatsız edilmek istemez. Su üzerinde kendisi ve başkalarının sureti onun suya odaklanmasını olumsuz etkiler; bu yüzden suyu bulanıklaştırır. Açıkçası takdire şayan bu temsille pek çok açıdan halvetin fonksiyonu ve faydaları gayet veciz bir şekilde anlatılmıştır. Atın kendi suretini görmekten rahatsız olması, Allah'a vasıl olmak isteyen kişinin evvela kendi benliğinden sıyrılması lüzumuna işaret etmektedir. *Enaniyet* tabir edilen benliğe ait sıfatların nefyi ile hakikat ortaya çıkar ki bu mana, tasavvufi öğretiler içerisinde yaygın bir anlayıştır. Diğer taraftan su ile İbnü'l-Cevzî'nin hakikat pınarını yahut denizini kastettiği de anlaşılabilir. Bunun gibi daha pek çok mana, temsilin içerisinde çıkarılabilir. Burada önemli olan şudur ki; böyle bir temsil ile anlatım, akılda kalıcı ve etkili olur. Bir vaiz olarak İbnü'l-Cevzî'nin böyle bir teşbihe başvurmasının, onun dinleyici üzerindeki nüfuzunu ve kalıcılığını artırdığını ifade etmek mümkündür.

Temsil yoluyla anlatımın göz alıcı diğer bir örneği aşağıdaki paragrafta açıkça görülmektedir:

يَا معاشِر المذنبين إِنْ كَانَ يَأْجُوجُ الطَّبَعِ وَمَأْجُوجُ الْهَوَى قَدْ عاثوا فِي أَرْضِ قُلُوبِكُمْ
 {فَأَعْيُونِي بِقُوَّةِ أَجْعَلُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا} اجْمَعُوا لِي عِزَائِمَ قَوِيَّةً تَشَابِهَ زَبْرِ الْحَدِيدِ
 وَتَفَكَّرُوا فِي خَطَايَاكُمْ لِتَثُورَ صَعْدَاءُ الْأَسْفِ فَلَا أَحْتَاَجُ أَنْ أَقُولَ {انْفَخُوا} شِيدُوا بُنْيَانَ
 الْعِزَائِمِ بِهَجْرِ الْمَالُوفِ لِيَسْتَحْجِرَ الْبِنَاءُ فَتَسْتَعْنِي أَنْ نَفْرَغَ عَلَيْهِ قَطْرًا هَكَذَا بِنَاءِ الْأَوْلِيَاءِ
 قَبْلَكُمْ فَجَاءَ الْأَعْدَاءُ {فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ}

Ey günahkârlar güruhu! Şayet mizaç Ye'cûc'u ve hevâ Me'cûc'u kalp memleketinizi istila ederse "Bana yardım edin de sizinle onlar arasında bir set inşa edeyim." Benim için demir parçalarına benzeyen güçlü iradeler toplayın; esef ve hüznle derin derin iç çektirecek şekilde günahlarınızı tefekkür edin ki size "üfleyin" dememe gerek kalmayın. Alıştığınız adetlerinizi terk ederek azim

binasını inşa ediniz ki sapaşğlam olsun ta ki üzerine eriyik bakır dökmemize gerek kalmasın. İşte sizden önceki Allah dostlarının binaları böyledir. Düşmanlar gelmiş fakat “seti aşmaya güçleri yetmemiştir.”³²

Bu paragrafta teşbih kadar göz alıcı bir söz sanatı aslında *iktibas*tır. Bir bedî ilmi terimi olarak iktibas; *nesir yahut şürde sözün Kur’ân veya hadisten bir şeyler içermesidir*.³³ Tarife bakıldığında asıl itibariyle edebî bir değeri olmayıp alıntıya benzeyen iktibas edebî bir sanat haline getiren husus, bu alıntılama edebî estetiğin korunmasıdır. Söz sahibi cümlelerini terkip ederken öyle bir yere sevk-i kelimeler eder ki tam da bir âyet yahut hadisin tasdikine denk getirir. İbnü'l-Cevzî de iktibas sanatının burada mükemmel örneklerini sunar. Kehf sûresinde anlatılan Zülkarneyn kıssasını, günahlardan kalbini muhafaza etmeye çalışan fakat bunda güçlük çeken kimseler için ilginç bir bağlama tatbik eder. Bir başka deyişle müellif, Zülkarneyn kıssasını vaaz üslubunda işârî tefsire tabi tutar. Mezkûr kıssa bağlam çerçevesinde genel olarak şöyledir:

Zülkarneyn, Kuzeydeki dağlık bir bölgeye üçüncü bir sefer düzenlemiş, bu sefer sırasında Ye’cüc ve Me’cüc diye anılan fesatçı ve saldırgan bir kavim veya kavimlerden şikâyetçi olan bir halkla karşılaşmış, onların isteği üzerine söz konusu bölgedeki bir geçide demir kütleler ve bakır eritmek suretiyle sağlam bir set inşa etmiştir. Bu seddin inşası karşılığında halkın kendisine ücret ödeme teklifini, “Rabbimin bana lütfettiği geniş imkânların yanında sizin vereceğiniz ücretin kıymeti yoktur” diyerek geri çevirmiş, ancak onlardan kendisine beden gücüyle yardımda bulunmalarını istemiştir. İnşa faaliyeti tamamlanınca Ye’cüc ve Me’cüc gedik bile açamadıkları bu seddi aşamamışlar-

³² İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 429.

³³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 7/182.

*dır.*³⁴

İbnü'l-Cevzî, kıssanın bu kısmını tövbe ehlinin haline benzete-
rek manen şöyle der: Kusur ve hatalarla malul beşerî mizacınız
Ye'cûc gibi azgın, hevâ ve hevesiniz de Me'cûc gibi taşkındır. Bu iki-
si muhabbetullah için yaratılmış kalp şehirlerinizi istila etmek ister.
Ben Zülkarneyn misali, kalplerinizi bu iki azgından kurtarmak için
sizden yardım istiyorum. Kalpleriniz ve nefisleriniz arasında sette
benzer güçlü bir irade inşa etmek arzusundayım. Siz ancak böyle
demir gibi güçlü bir irade ile hevâlarınızın esaretinden kurtulabilir-
siniz. Zülkarneyn halktan demirleri eritmek için körüğe üflemelelerini
istemmişti. Ben de sizden şunu istiyorum ki günahlarınızdan pişman-
lık duyun, derin derin iç çekin. Bu iç çekişleriniz ve hüzünden dola-
yı derin nefes alıp vermeleriniz set inşasında çalışan halkın körüğe
üflemesi gibidir. Manevi setler ancak hüznün ve pişmanlığın tezahü-
rü olan derin iç çekişlerle inşa edilebilir.

Müellifin vermek istediği mesaj kabaca bu şekildedir. Muhata-
bı olan tövbe ehli Müslümanların halini, Zülkarneyn kıssasındaki
halkın haline temsili bir anlatım ile teşbih eder.

Fabl yoluyla ahlak ilkelerinin anlatılmasının tarihi, milattan
önce altı yüzlü yıllara kadar uzanmaktadır.³⁵ Didaktik metinlerde
özellikle de çocuklara hitap eden öğretici anlatımlarda, iyi ve kötü
davranışın sonuçlarını göstermek için hayvanlar bir ibret figürü ola-
rak kullanılır. İbnü'l-Cevzî de vaazlarında hayvan temalı ibret
hikâyelerine sıklıkla yer verir. Bir vaiz olarak hayvanlar üzerinden
temsili anlatımlarda bulunması gayet yerinde olmuştur. Müellif, bir
başka fasılda yukarıda değindiğimiz at temsilinden daha kapsamlı
bir şekilde hayvanlara ibret nazarıyla baktırır. Maksadı, gaflet ve
zikir arasında gidip gelen kalbi, istikamete getirmek için Allah'ın

³⁴ Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44, 564-565.

³⁵ Erol Duran, "Fabllar ve Değer Eğitimindeki Önemi", *Gelecek Vizyonlar Dergisi* 2/1 (2018), 32.

rahmetini celp edecek bir halete girmenin lüzumunu anlatmaktadır. Eğer kişi, kendisinin heveslerine doğru meylettiğini görürse Allah'ın azabını hatırlayarak hemen tekrar istikamet çizgisine geri dönmelidir. Şayet nefsi ve şehvânî arzular çok güçlü hükmediyor ve nefsiyle başa çıkamıyor ise kişi niyazında hemen inkisâr halet-i ruhiyesine sarılmalıdır. Müellifin burada inkisâr ile kastettiği, muhtemelen çaresizlikten gelen hüzdür. İbnü'l-Cevzî'ye göre böyle bir hüznün ilahi yardıma vesile olduğu şu kavilden anlaşılmaktadır: *تجدني عند المنكسرة قلوبهم Beni kalbi kırıkların yanında bulacaksın.*³⁶

İbnü'l-Cevzî burada Müslüman bireye, çaresizlik karşısında takınması gereken tavrı ders olarak vermek ister. O da Allah'ın lütfunun zayıflara daha yakın olduğu bilincidir. Kişi nefsiyle mücadelelerinde çaresiz kalırsa onun yapması gereken, zayıflık ve acizliğini bir nevi şefaathçi edip Allah'a iltica etmesidir. Böyle bir halet-i ruhiyeyi kuşanan kişiye ilahi yardım mutlaka gelecektir. İbnü'l-Cevzî, bu iddiasını temsili teşbihlerle desteklemek ister. Tavuk, yavruları biraz büyüdükten sonra onlara artık annelik yapmaz olur fakat civ-civ de tüyleri, gagası ve ayakları ile kendi işini görececek bir güce kavuşur. Karıncanın gözleri çok zayıf olmasına rağmen Allah ona mükemmel bir koku alma duyusu vermiştir ki bununla rahatlıkla yiyeceğe ulaşır. Timsah, yediği etin artıkları dişlerinin arasına sıkışıp kaldığından dolayı çok rahatsız olur. Dışındaki ezayı gidermek için elinden bir şey gelmez. Allah ona kuşları yardımcı gönderir. Ağzını açar; kuşlar, timsahın dişleri arasında kalan etleri çıkarıp onu rahatlatır. Kör fare, yiyeceğini bulmakta çok zorlanacağı için Allah, ona karnı acıktığında ağzını açıp beklemesini ilham eder. Ağzı açık gören sinekler içine üşüşür, fare de onlarla beslenir.³⁷

Civciv, karınca, timsah ve kör farenin acizlik ve çaresizlikleri

³⁶ Kaynaklarda bu kavlin, basit farklarla Hz. Dâvûd ve Hz. Mûsâ'ya nispet edildiği görülmüştür. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Hemmu ve'l-huzûn*, thk. Mecdî Fethî Seyyid (Kahire: Dâru's-Selâm, 1991), 56; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve şabâkâtü'l-asfiyâ'* (Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1974), 2/364.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 450.

hengâmında kendilerine uzanan ilahi yardımı temsilen veren İbnü'l-Cevzî, iddiası olan *عند المنكسرة قلوبهم تجدني Beni kalbi kırıkların yanında bulacaksın* kavlini bu şekilde teyit etmiştir.

el-Müdhiş'te, hayvanların temsîlî teşbihlere figür olarak konu olduğu pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlara hızlıca göz atmak faydalı olacaktır:

Kanaat ederek elindeki ile yetinen kişi ağını örüp içinde öyle avını sabırla bekleyen örümceğe benzer. Ağa takılıp örümceğe yem olan sinek ise hırs ile rızkı peşinde koşan kişileri temsil eder.³⁸

Karga hırsı ile leş peşinde koşarken papağan izzet-i nefsi ile insanların beğenisine mazhar olur, onların elinden onların yedikleri şeylere nail olur.³⁹

Sonuç

Vaazları etkin ve kalıcı kılmanın en önemli araçlarından biri, edebiyatın imkânlarından yararlanmaktır. İbnü'l-Cevzî'nin örnek vaaz metinlerini derlediği *el-Müdhiş* adlı eseri, bunun bir delilidir. Bu çalışmada İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu eseri, teşbih sanatı açısından incelenmiş ve ifade biçimi olarak tercih ettiği teşbih türlerinin gözle görülür derecede belîğ ve temsîlî teşbihler olduğu tespit edilmiştir. Mücmel, mufassal, maklûb vb. diğer teşbih türlerine oranla bu iki teşbih örneklerine sıklıkla yer vermesinin ardındaki neden, bu türlerin İbnü'l-Cevzî'nin vaaz üslubuna daha uygun olmasıdır. Belîğ teşbihler *el-Müdhiş*'te daha ziyade izafet yoluyla yapılmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin izafet terkibi üzerinde inşa ettiği belîğ teşbihlerle benzeyen ve benzetilen arasında kuvvetli bir ilişki kurduğu ve bu suretle kendine mahsus bir kavramlaştırmaya girdiği müşahade edilmiştir. Diğer taraftan temsîlî teşbihler de eserde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu tür temsillerle İbnü'l-Cevzî, aktarmak iste-

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 486.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, 490.

diği mesajı somutlaştırmakta ve daha kolay bir surette anlaşılır kılmaktadır. Son olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki *el-Müdhiş*, içerisinde vaiz ve vaiz adaylarına bol miktarda örnek teşbih ve temsiller sunan zengin bir vaaz kitabıdır. Eser, önemine rağmen muhtemelen içindeki şiirlerin yoğunluğundan dolayı Türkçeye çevrilmemiştir. *el-Müdhiş*'in içerisinden özgün ve çarpıcı ifadelerinin tercüme edilerek Türk vaaz literatürüne kazandırılması bu çalışmanın bir tavsiyesidir.

Kaynakça

- Atik Abdulaziz. *İlmu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'n-Nahda, 1982.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Arı, Mehmet Salih. "Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2012), 165-185.
- Cebûrî, Sâmî Şihâb. *Şî'ru İbni'l-Cevzî: Dirâsetun uslûbiyye*. Irak: Dâru Gaydâ li'n-Neşr, 2011.
- Cirit, Hasan. "Vaaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/407-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Duran, Erol. "Fabllar ve Değer Eğitimindeki Önemi". *Gelecek Vizyonlar Dergisi* 2/1 (2018), 31-43.
- Durmuş, İsmail, "Teşbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/553-556. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1974.
- İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd. *el-Hemmu ve'l-huzün*. thk. Mecdî Fethî Seyyid. Kahire: Dâru's-Selâm, 1991.

- İbn Kunfüz, Ebü'l-Abbâs Ahmed. *el-Vefeyât*. thk. Âdil Nüveyhid. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1983.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Zeylu Tabakâti'l-Hanêbile*. thk. Abdurrahmân b. Selmân el-'Useymin. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân. *el-Müdhiş*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- İsa, E vvelhayr 'Omer. *Edebu İbni'l-Cevzî*. Mekke: Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâli Celâluddîn el-Hatib. *Telhîsu'l-miftâh*. Karaçi: Mektebetu'l-Buşrâ, 2010.
- Kızıklı, Zafer. "Edebi Bir Sanat Olarak Arap Belagatinde Teşbih". *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak Nisan 2007), 223-246.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423.
- Öztürk, Mustafa. "Zülkarneyn". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 44/564-567. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sağdıç, Sedat. "Arap Dili ve Belâgatı Açısından Teşbih-i Temsil ile İstiare-i Temsiliyye Sarkacında Temsil". *Dergiabant* 6/11 (2018), 139-153.
- Sekkâkî, Ebû Ya'küb Sirâcüddîn. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed. *el-Lüma'*. thk. Abdulhalîm Mahmûd. Tâhâ Abdulbâkî. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1960.
- Sıdkî, Besme Ahmed. "Kitâbu saydi'l-hâtır li-İbni'l-Cevzî: Tefâ'ulu'l-edîb ma'a muctema'ihî". *Mecelletu Dirâsâti'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 39/2 (2012), 237-249.

- Uludağ, Süleyman. “Halvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/386-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki – Avcı, Casim. “İbnü'l-Cevzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 20/543-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muhyî Hilâl es-Serhân. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvûd. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.

**Applications of the Art of Similarity to the Work of Ibn Al-Jawzi
Entitled *al-Mudhish***

Summary

Ibn al-Jawzī, one of the distinguished Islamic scholars of the sixth century (hijrī), has been known as a very prolific scholar, having written many works on all field of Islamic sciences. Apart from the hundreds of works he wrote, mainly on ḥādīth, tafsīr, fiqh (Islamic law) and history, Ibn al-Jawzī also has about thirty guidance books containing sermons and advices. The large number of these works is an indication that the author is closely interested in the guidance of the society in terms of belief and morality as well as scientific studies. As a matter of fact, Ibn al-Jawzī gave rapturous sermons in many mosques in Baghdad of the period. Classical biography sources therefore report that he was an influential preacher. *Al-Mudhish* one of the works written by Ibn al-Jawzī for the guidance of the society can be said to be the author's masterpiece in the field of preaching due to the diversity of the subjects it contains and the intensity of the literary arts. There are more than a thousand poem couplets in the work, some of which belong to Ibn al-Jawzī. Rhetorical arts were also found in the prose parts, which were dominant and intense. It has been seen that Ibn al-Jawzī, who is inclined to the arts of ornamentation such as 'cīnas' (pun), 'secī' and 'īktības' (quotation), used expressions such as metaphor and simile remarkably frequently. Since all of the literary arts in this work are sufficient to satisfy an independent postgraduate study, simile applications among the mentioned literary arts were selected in this study and the work was examined in this center. The simile, which is used to make abstract and scattered meanings comprehensible by concretizing is a form of expression most frequently used by literary writers. With simile, the poet or story writer establishes a connection between the images in his own world and the objects and events in the external world. This connection makes the message

transfer between the author and the reader more efficient and clear. It can be said that Ibn al-Jawzî, who seems to have adopted the guidance of the people as his life purpose, frequently resorts to similes as a form of expression in his sermons, due to his need for this connection. Because, in his sermons, Ibn al-Jawzî often encourages matters such as worship, sincerity and taqwā, the result of which will be seen in the hereafter. On the other hand, greed, vanity, arrogance, etc. account avoids moral disorders that will be asked after death. Therefore, as a preacher, Ibn al-Jawzî needed similes to explain the subjects he encouraged and discouraged by making connections with the things in sight. Most of these similes are representations (tamsilî). Because the messages he wants to convey are often intricate truths. For example; It brings the servant's neglect to waste his life with unnecessary things and prepare for the Hereafter, with the representative similes of known and experienced events and phenomena. Such an approach actually coincides with the Qur'ân's narration through parables. Therefore, it can be said that the source of inspiration in Ibn al-Jawzî's representative narratives is the Qur'ân. On the other hand, as far as we can see, the most common type of simile used by Ibn al-Jawzî is eloquent similes. With the eloquent similes he made through the phrase, he gave the message the opportunity to stay in the memory in a shorter and easier way. In this study, it is aimed to detail the simile practices in Ibn al-Jawzî's work in question and to reveal the relationship between the purpose of writing the work and the frequency of similes. In conclusion, it is possible to say that an important means of making the sermons effective and permanent is to benefit from the possibilities of literature. Another proof of this is Ibn al-Jawzî's book *al-Mudhish* in which he compiled sample sermon texts.

Keywords: Arabic language, eloquence, Ibn al-Jawzî, *al-Mudhish*, simile.